

ЮВІЛЕЇ

До 100-річчя
Чернігівського національного
педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка

УДК 37(09)(477.51) «1946/1948»

Анатолій Боровик

●

С. Ю. БОРИСЕНКО – ДИРЕКТОР ЧЕРНІГІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1946 – 1948 рр.)

Увазі читача пропонуються маловідомі сторінки історії Чернігівського учительського інституту періоду 1946 – 1948 рр. Мова йде про управління навчальним закладом С. Ю. Борисенком.

Ключові слова: Чернігівський учительський інститут, С. Ю. Борисенко, відновлення фізико-математичного факультету, створення навчально-матеріальної бази, навчальна і наукова діяльність.

На долю Свирида Юхимовича Борисенка випав не дуже тривалий за часом період керівництва Чернігівським учительським інститутом. Проте його управління навчальним закладом та педагогічна діяльність не знайшли належного висвітлення в історичній літературі. Дана стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

Народився він 29 жовтня 1898 р. у м. Ніжині. Батько – Юхим Іванович – до революції працював наймитом, пас овець, а після революції працював сторожем на млині. Мати була домогосподаркою.

Після закінчення вищої початкової школи в 1916 р. С. Борисенко склав іспит на звання народного учителя й був призначений учителем Почекано-хутірської земської початкової школи.

З лютого 1917 р. був мобілізований до армії і направлений до 139 запасного піхотного полку, що дислокувався у м. Шадрінському Пермської губернії. 1918 р. демобілізований з армії. Повернувшись на батьківщину, працював учителем початкової школи у хуторі Богданівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії, а згодом у с. Лосинівка. З 1920 р. працював у м. Ніжин в семирічній школі.

1922 р. після закінчення підготовчого відділення вступив до Ніжинського інституту народної освіти, який закінчив у 1925 р. За рекомендацією інституту направлений на науково-педагогічну підготовку. Наркомосом УРСР 1925 р. його відряджено до аспірантури педагогічної секції науково-дослідної кафедри при Ніжинському інституті народної освіти. Індивідуальний план аспірантської підготовки виконав, підготував дисертаційну роботу на тему: «Інтереси учнів 4–7 класів сільської школи». Склавав іспит з практичної роботи у вищій школі. Народним комісаріатом освіти УРСР 1929 р. направлено його до Червоноградського педагогічного технікуму Полтавської губернії.

© Боровик Анатолій Миколайович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

1931 р. призначено доцентом кафедри педагогіки Артемівського державного інституту соціального виховання Сталінської області. У Артемівському інституті працював завідувачем кафедри педагогіки та технології до дня евакуації навчального закладу 11 жовтня 1941 р.

У період аспірантської підготовки працював під керівництвом професора Я.М.Колубовського, а також професора М.Ф. Даденкова.

За цей час підготував такі праці:

1. Радянська трудова школа.
2. Інтереси учнів 4 – 7 класів сільської школи.
3. Педагогічні ідеї Писарева.
4. Виховання свідомої дисципліни учнів середньої школи.
5. Планування роботи в середній школі.
6. Життя та діяльність К. Д. Ушинського.
7. Громадсько-педагогічна діяльність Н. К. Крупської.
8. Педагогічні ідеї М. Г. Добролюбова.
9. М. Горький та виховання дітей.
10. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка.

Неодноразово брав участь у наукових педагогічних конференціях університетів міст Києва, Харкова та Москви.

У липні 1941 р. Артемівський міський комітет КП(б)У прийняв Свирида Юхимовича кандидатом у члени партії, а у 1943 р. Чимкенським МК КП(б)К Південно-Казахстанської області був прийнятий у члени партії. Перебуваючи в евакуації, працював старшим викладачем педагогіки, заступником директора з наукової і навчальної роботи Чимкентського державного учительського інституту Південно-Казахстанської області.

14 листопада 1943 р. Наркомат освіти УРСР викликав на місце попередньої роботи до м. Артемівська. 11 квітня 1944 р. його призначено директором Артемівського державного учительського інституту, а 29 травня 1944 р. – переведено на посаду директора Сталінського державного педагогічного інституту.

Був відзначений значком «Відмінник народної освіти» та нагороджений медаллю «За доблестний труд во время Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.». 3 червня 1946 р. за станом здоров'я та власним бажанням переведений до Чернігівського державного учительського інституту [1, арк.6–7]. 18 вересня 1946 р. Міністерство освіти УРСР призначило його виконувачем обов'язків директора Чернігівського учительського інституту. 4 жовтня цього ж року був затверджений на посаді.

Саме за директорства С. Борисенка на початку 1946 – 1947 навчального року постановою уряду було відновлено фізико-математичний факультет для підготовки вчителів фізики і математики. На перший курс було відібрано 49 студентів цього профілю [2, арк.27]. У зв'язку з організацією фізико-математичного факультету створено кафедру фізики та математики, а також на роботу запрошено викладачів: фізики – С. А. Хатюкова, математики – В. С. Кролевця, основ марксизму-ленінізму – С. Н. Йоффе. Фізико-математичний факультет очолив В. С. Кролевець [3, арк.5]. У зв'язку з тим, що Міністерство вищої освіти УРСР незабаром затвердило поділ кафедри фізики та математики на дві окремі, з 1 вересня 1949 р. новостворену кафедру фізики очолив старший викладач С. А. Хатюков, а кафедру математики – старший викладач В. С. Кролевець.

Згідно з кошторисом витрат на 1946 р., Чернігівський учительський інститут мав триповерховий будинок по вулиці Ласаля, 1 та одноповерховий – по вулиці Селюка, 34. Перший мав 23 аудиторії площею у 1096 м². З них три кімнати займав гуртожиток (140 м²), у двох кімнатах розміщувалася бібліотека (98 м²). Другий корпус мав площу 390 м² і використовувався як спортивний зал [4, арк.80].

1947–1948 навчального року інститут мав ті ж приміщення, але в навчальному корпусі відбулося переобладнання 13 аудиторій (1174 м²), 8 лабораторій (437 м²), бібліотеки (53 м²), їдальні з 4-х кімнат (120 м²), студентського гуртожитку – 3 кімнат (112 м²). У гуртожитку мешкало 36 студентів, а 180 студентів проживало в орендова-

них квартирах м. Чернігова. Дві аудиторії були розраховані на 75 осіб, а шість – могли вмістити до 50 студентів. У навчальному корпусі розміщувалися також продуктовий магазин, який займав дві кімнати, а також кілька кімнат займали квартири викладачів. Їдальня була розрахована на 100 місць й могла обслуговувати до 300 осіб. Щоденно у ній харчувалося 250 осіб [5, арк.1–2]. Також інституту належав флігель у довоєнній садибі педінституту (вул. 1-го Травня, буд. №2). У січні 1947 р. інститут отримав вантажну машину «Форд 6», що дозволило покращити доставку палива.

У першому півріччі 1946–1947 навчального року створено окремі кабінети: історії, педагогіки, фізико-математичний та фізкультурний зал. Для фізичної лабораторії силами студентів виготовлено 12 лабораторних столів та 20 табуреток, 5 фізичних приладів [6, арк. 4].

Критичні зауваження попереднього директора інституту М. І. Різуна щодо ігнорування партійним і державним керівництвом м. Чернігова господарських проблем учительського інституту мали певні наслідки. Усі позитивні зміни відбувались за сприяння місцевої влади уже за директорства С. Ю. Борисенка, але педагогічний колектив та студентський контингент все ж таки отримали більш зручні умови для роботи.

Керівництво інституту робило все можливе для забезпечення навчального процесу необхідним обладнанням та приладами. Зокрема, з метою прискорення виконання замовлень інституту на лабораторне приладдя для фізичного кабінету і лабораторії в 1946 р. до Москви було відряджено старшого лаборанта Щербину з дорученням відібрати замовлені речі та відвантажити їх на адресу Чернігівського учительського інституту.

1948 р. в інституті уже діяли такі лабораторії та кабінети: 1) марксизму-ленінізму, 2) мови та літератури, 3) історії, 4) педагогіки і психології, 5) математики, 6) лабораторія електрична, 7) лабораторія шкільного фізичного експерименту, 8) фізкультурний кабінет [7, арк.4зв.].

Непроста ситуація виникла із поповненням книжкового фонду бібліотеки. Дирекція інституту 20 листопада 1946 р. звернулася до Міністерства освіти УРСР. У листі, зокрема, зазначалося, що бібліотека не задовольняє попит викладачів і студентів. Поповнити фонди її немає звідки. Тому керівництво інституту просило допомогти укомплектувати бібліотеку хоча б мінімально необхідною літературою з держфондів і фондів інститутів, які не перебували на окупованій території і їх фонди збереглися [8, арк.10].

З бібліотек вищих навчальних закладів, що не постраждали під час війни, надходила література. До початку 1946 – 1947 навчального року книжковий фонд бібліотеки вже становив 11516 книжок. За час першого семестру інститутом було придбано ще 2652 книги на суму в 27852 крб. Однак наявний фонд не задовольняв нормальної роботи інституту. Цілого ряду навчальних посібників не було. Особливо погане забезпечення було підручниками з історії, мови та літератури. Підручник з історії СРСР для вищих шкіл був лише у двох примірниках, з історії середніх віків – лише один. Загалом були відсутні – друга частина історії середніх віків, підручники із загальної літератури, з української мови. Краще були справи з літературою з основ марксизму-ленінізму. Бібліотека мала 115 примірників «Короткого курсу історії ВКП(б)» та в достатній кількості окремих творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна та Й.Сталіна [9, арк.4]. На кінець 1946 р. бібліотека мала 13817 томів [10, арк.27].

Перед початком 1947 – 1948 навчального року було організовано читальню, а фонди бібліотеки на 1 липня 1947 р. становили уже 15490 примірників [11, арк.44].

На підставі наказу Управління вищої школи при Раді Міністрів УРСР від 15 серпня 1946 р. дирекція інституту створила комісію на чолі з С. Ю. Борисенком для підготовки матеріалів про участь викладачів, співробітників та студентів Чернігівського учительського інституту у війні 1941–1945 рр. Комісія підготувала ці матеріали й надіслала їх до Управління вищої школи при Раді Міністрів УРСР.

Були спроби започаткувати видання інститутського наукового журналу. Зокрема, 6 березня 1947 р. директором С. Ю. Борисенком повідомлено Управління у справах

вищої школи при Раді Міністрів УРСР, що Чернігівський державний учительський інститут має намір видати цього року «Наукові записки» обсягом до 8 друкованих аркушів, накладом 100 примірників [12, арк.12]. Наказом директора інституту №45 від 1 квітня 1948 р. для підготовки цього видання силами викладачів та студентів була створена редакційна колегія у складі: Г. Г. Нестеренко – редактор, М. І. Ігнатенко – секретар, М. С. Красіко., П. В. Владимирський, М. А. Павленко. Вона мала зібрати матеріали та надрукувати їх на друкарській машинці до 1 червня 1948 р. Проте, чи були видані «Наукові записки», нам не відомо, віднайти це видання так і не вдалося.

Йшла також робота із підбору матеріалу для написання історії Чернігівського учительського інституту. Зокрема, наказом директора №54 від 17 квітня 1948 р. для ведення цього дослідження була створена комісія у складі: В. Т. Сиротенка – голови комісії, І. П. Львова та П. В. Владимирського – членів комісії. Вона мала скласти план роботи, подати його на затвердження дирекції й розпочати роботи з пошуку матеріалів [13, арк.64].

Проте побачити результати роботи комісії нам також не вдалося. Лише у «Звіті про науково-дослідну роботу та про підвищення кваліфікації викладачів у Чернігівському державному учительському інституті», зокрема зазначалося, що доцент психології І. П. Львов закінчив роботу на тему: «Декілька сторінок з історичного минулого Чернігівського учительського інституту» [14, арк.248]. Щодо результатів роботи інших членів комісії інформації не було.

Утім, у перші післявоєнні роки наукових й науково-методичних праць викладачі інституту фактично не видавали. На запит управління вищої школи при Раді Міністрів УРСР від 19 грудня 1947 р. дирекція Чернігівського державного учительського інституту 10 січня 1948 р. повідомляла про те, що у післявоєнний час жодної монографії, підручника чи навчального посібника видано не було [15, арк.3].

Тривалий час основний склад штатних викладачів інституту не мав наукових ступенів та вчених звань, а якщо з'являлися такі у складі деяких кафедр, то вони довго не затримувалися у Чернігові. Саме тому значною проблемою у науковій роботі інституту залишалася підготовка власних фахівців вищої кваліфікації. Упродовж років у інституті працювали по одному-два кандидати наук. У звіті кафедри основ марксизму-ленінізму від 18 листопада 1948 р. «Про стан науково-дослідної роботи кафедри марксизму-ленінізму за 1948 рік», зокрема, зазначалося, що протягом 1945–1948 рр. кафедра не планувала підготовку дисертаційних робіт, монографій і теоретичних статей для наукових і методичних журналів підготовлено не було. Втім кафедра розпочала процес у цьому напрямку. Усі її члени цього року були прикріплені до Київського державного університету для складання кандмінімуму і підготовки дисертацій. Викладачами була розпочата підготовка та публікація «науково-популярних» статей у обласній газеті «Деснянська правда», зокрема на такі теми: «Велика жовтнева соціалістична революція та індустріалізація країни», «Велика жовтнева соціалістична революція та перемога колгоспного ладу», «Депутат – слуга народу». Викладачі кафедри брали участь у науково-теоретичній конференції, присвяченій 30-й річниці жовтневої соціалістичної революції [16, арк.5]. Проблеми, які намагалися висвітлити у своїх дисертаційних дослідженнях викладачі кафедри основ марксизму-ленінізму, були присвячені в основному історії ВКП(б).

На інших кафедрах певна робота щодо підготовки дисертаційних досліджень розпочалася раніше. Зокрема, у 1947 р. виконувач обов'язків завідувача кафедри літератури Г. Г. Нестеренко працював над дисертацією «Нарис історії виразного читання в школі», виконувач обов'язків завідувача кафедри мови І. Й. Ярмусевич підготував дисертацію «Система російського правопису». Він же написав науково-популярну статтю «Про викладання старослов'янської мови». Завідувач кафедри фізики та математики С. А. Хатюков надіслав на рецензію до Московського державного університету кандидатську дисертацію «Чувствительность остаточной намагнитченности к внешним полям». Директор інституту С. Ю. Борисенко працював над темою «Історія Чернігівського учительського інституту», зібрав та опрацював значну частину архівного матеріалу [17, арк.7]. 18 жовтня цього ж року рішенням

Вищої Атестаційної комісії при Міністерстві Вищої освіти СРСР найстарішому викладачеві кафедри педагогіки і психології І. П. Львову було присвоєно вчене звання доцента психології [18, арк.308].

Переважна більшість післявоєнних студентів була сільською молоддю, яка користувалася допомогою батьків та рідних і час від часу на вихідні дні змушена була їхати додому за харчами та грошми. Жили, як правило, ці студенти у приватних квартирах м. Чернігова за відповідну платню. Інститут сплачував студентам стаціонару по 25 крб на місяць на житло, студентам-заочникам – по 35 крб на найм житла під час сесії. З контингенту 1946–1947 навчального року серед 326 студентів було 94 місцевих студенти, 42 особи мешкали в гуртожитку, а 190 студентів мусили жити у квартирах приватного сектора, сплачуючи по 100–150 крб за житло на місяць [19, арк.24].

У двох класних кімнатах навчального корпусу був улаштований гуртожиток, де мешкали 40 найбільш матеріально незабезпечених та демобілізованих з лав армії студентів. До грудня 1946 р. у цих кімнатах ліжок не було, і студенти спали на саморобних тапчанах. У грудні одержали ліжка на кожного студента, матраци та по два простирадла. Але не було подушок, не вистачало меблів (тумбочок, шаф, стільців, етажерок для книжок). У навчальному корпусі було також розміщено вісім квартир викладачів.

У 1947 р. місцеві органи влади виділили інституту майданчик для побудови нового гуртожитку, а також майданчик під квартири для викладачів [20, арк.25]. Але термін побудови цих будинків не був визначений, і будівництво не було розпочато. 1948 р. 180 студентів проживали на квартирах, а в навчальному корпусі продовжував працювати гуртожиток площею 132 м², де проживало 36 студентів [21, арк.20].

1948 р. постановою Чернігівської міської ради зруйнований будинок довоєнного студгуртожитку повернули інституту. Але Міністерство освіти України асигнувань на відбудову не виділило, тому постановою Чернігівського облвиконкому його передано облспоживспілки для відбудови та організації кооперативного технікуму.

В інституті діяла студентська їдальня тресту їдальень і ресторанів. Але й у ній не вистачало меблів і обладнання. Студенти одержували гарячу їжу лише один раз на добу. Значна частина студентів, що мешкали в гуртожитку, ранком та ввечері готували собі їжу на кухні їдальні. У 1947 р. в їдальні було організовано буфет. Тут же знаходилася продуктова крамниця Міськторгу, в якій студенти одержували продукти по картках. Протягом першого півріччя 1946–1947 навчального року для студентів одержано промтоварних талонів на суму в 94960 крб. Талони розподілялися поміж студентами з урахуванням потреби і в першу чергу демобілізованим з армійських лав [22, арк.5]. Проте отоварювання продуктових карток відбувалося з перебоями, тому директор інституту С. Борисенко сповіщає про це Управління вищої школи при Раді Міністрів УРСР. Так, у листопаді 1946 р. одержано лише 20 кг жирів, не додержано 45 кг., у грудні зовсім не одержали, за січень не додано м'яса 320 кг. Картоплю замість круп видавали недоброякісну. Студенти зовсім не отримували мила [23, арк.26 зв.].

Щоб покращити харчування студентам і викладачам, доводилося самим вирощувати продовольчі культури. У 1947 р. для підсобного господарства інституту було виділено 6,32 га землі, які були засіяні відповідними культурами. Було зібрано 108 ц картоплі, 18,4 ц проса та квасолі, 2,32 ц овочів [24, арк.25]. Наступного року інститут одержав 5 га землі під засів. Було посаджено 2 га картоплі, посіяно 1 га вівса, 1 га проса, 1 га гречки. Але через низьку якість землі та несвоєчасний засів було зібрано лише 5796 кг картоплі, 404 кг проса, 53 кг гречки [25, арк.40].

Навчання у інституті було платним. Відповідно до постанови Раднаркому СРСР від 2.10.1944 р. від студентів інституту було розпочато прийом платні за навчання. Її розмір становив 300 крб на рік. Утім від оплати за навчання звільнялися певні категорії студентів: 1) утриманці рядового та молодшого керівного складу, призваних до лав армії та флоту, які одержують допомогу згідно з Указом Президії ВР СРСР від 26.06. 1941 р.; 2) інваліди-пенсіонери та їхні діти в тому випадку, якщо пенсія є джерелом існування, а також інваліди-студенти (сліпі й інші інваліди, які не отримували пенсії, але направлені на навчання органами соціального забезпечення);

3) особи, які повернулися з лав армії після поранення, контузії, каліцтва або через хворобу; 4) вихованці дитячих будинків; 5) стипендіати з числа матеріально незабезпечених [26, арк.36]. Згідно з постановою РНК СРСР від 2.10.1940 р. № 1860 та розпорядженням Ради Міністрів СРСР від 16.05.1950 р. № 7158, оплату за навчання у вищих школах студенти мали сплачувати по 150 крб двічі на рік до 25 лютого і до 25 вересня. Студенти, які не вносили оплату за навчання до встановлених термінів, відраховувалися з навчального закладу [27, арк.309].

На той час поряд з оплатою за навчання студентам надавалася стипендія. На 1 січня 1948 р. стипендія першокурсників становила 220 крб, другого курсу – 240 крб. З 307 студентів у 1948 р. 268 отримували стипендію. Щорічно два найкращі студенти були Сталінськими стипендіатами і отримували 700 крб на місяць. У той же час заробітна плата бібліотекаря інституту становила 425 крб, секретаря – 410, інститутського слюсаря – 420 крб. Декан факультету отримував 750 крб, старший лаборант кафедри зі стажем – 600 крб, старший викладач без наукового ступеня зі стажем до 5 років – 1200 крб, а зі стажем від 5 до 10 років – 1500 крб на місяць [28, арк.9, 12зв., 22].

Протягом двох років Свирид Юхимович керував Чернігівським учительським інститутом, через адміністративну завантаженість так і не зміг завершити кандидатську дисертацію і захистити її. У червні 1948 р. він звернувся до Міністерства освіти УРСР із заявою про звільнення його з посади директора інституту. 28 червня наказ про звільнення С. Ю. Борисенка із займаної посади був підписаний заступником міністра І. С. Гіленком. Проте він залишився на посаді старшого викладача педагогіки [29, арк.15]. Але і на цій посаді він пропрацював недовго. 6 липня 1949 р. у зв'язку із скороченням посад викладачів педагогіки та за браком навчального навантаження його було звільнено з роботи у Чернігівському учительському інституті і направлено в розпорядження Міністерства освіти УРСР [30, арк.18]. Подальша доля С. Ю. Борисенка нам не відома.

1. Архів Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (далі – Архів ЧНПУ), ф. Р-608, оп. 1-О, спр.26, 22 арк.

2. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 2, спр.13, 31 арк.

3. Там само, спр. 14, 42 арк.

4. Там само, спр. 3, 95 арк.

5. Там само, спр. 33, 31 арк.

6. Там само, спр. 14.

7. Там само, спр. 33.

8. Там само, спр. 11, 17 арк.

9. Там само, спр. 14.

10. Там само, спр.17, 82 арк.

11. Там само.

12. Там само.

13. Архів ЧНПУ, ф. Р-608, оп. 2, спр. 39, 29 арк.

14. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 2, спр. 35, 296 арк.

15. Там само, спр. 28, 41 арк.

16. Там само, спр. 21, 15 арк.

17. Там само, спр. 14.

18. Там само, спр. 30, 68 арк.

19. Там само, спр. 17.

20. Там само.

21. Там само, спр. 34, 46 арк.

22. Там само, спр. 14.

23. Там само, спр.17.

24. Там само, спр. 26, 193 арк.

25. Там само, спр. 34, 46 арк.

26. Архів ЧНПУ, ф. Р-608, оп. 2, спр.1.
27. Там само, спр.104, 124 арк.
28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 2, спр. 33.
29. Архів ЧНПУ, ф. Р-608, оп. 1, спр.26.
30. Там само.

Вниманию читателя предлагаются малоизвестные страницы истории Черниговского педагогического института периода 1946 – 1948 гг. Речь идёт об управлении учебным заведением С.Е. Борисенком.

Ключевые слова: Черниговский учительский институт, С.Е. Борисенко, возобновление физико-математического факультета, создание учебно-материальной базы, учебная и научная деятельность.

The article deals with little-known pages of history of Chernihiv teachers' institute in 1946 – 1948. It was a time of Svyryd Borysenko' managing.

Keywords: Chernihiv teachers' institute, Svyryd Borysenko, renewing of physico-mathematical faculty, creating of educational and resource base, educational and scientific activities.

